

6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з доп. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

7. Кримінальний процес: підруч. / [Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.]; за ред. В.Я. Тацій, Ю.М. Грошового, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.

8. Глісвий А.А. Теоретичне визначення форм взаємодії кримінальної міліції та оперативних підрозділів органів, що виконують покарання / А.А. Глісвий // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. Спеціальний випуск № 1 у двох частинах. – Ч. 1. – 2007. – С. 57-66.

УДК 343.98:343.326

«ОСОБА ПОТЕРПІЛОГО» В СИСТЕМІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТЕРОРИЗМУ

Чорний Г. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків

Анотація: У статті розглянуті основні питання формування «особи потерпілого» як елемента криміналістичної характеристики тероризму. Автор встановлює відповідну вибірковості дій злочинців стосовно потерпілих, розглядає такі психічні явища як страх, паніка, агресія та обґрунтовує свою наукову позицію.

Ключові слова: тероризм, особа потерпілого, психічні стани страху.

Анотация: В статье рассмотрены основные вопросы формирования «личности потерпевшего» как элемента криминалистической характеристики терроризма. Автор устанавливает соответствующую избирательность в действиях преступников относительно потерпевших, рассматривает такие психические явления как страх, паника, агрессия и обосновывает свою научную позицию.

Ключевые слова: терроризм, личность потерпевшего, психические состояния страха.

Annotation: The article regards the crucial points of correlation dependence between such elements of forensic characteristics terrorism as «Criminal identity» and «Victim's identity». The author suggests the proper classification concerning the selectivity of criminal's actions as for the victims and substantiates his scientific standpoint.

Key words: terrorism, criminal identity, victim's identity.

Особа потерпілого, як складовий елемент криміналістичної характеристики тероризму, має важливе значення для встановлення та розробки кореляційних зв'язків елементів криміналістичної характеристики тероризму, а також виконує регулятивну функцію організації, планування розслідування зазначеного виду злочину та сприяє висуненню та перевірці слідчих розшукових версій.

Дані про потерпілого (потерпілих) займають важливе місце в криміналістичній характеристиці тероризму (як і інших злочинів проти життя, здоров'я особи, а також його майна). Цей факт пояснюється такими обставинами, як: 1) вибірковістю в діях злочинця, що показують певний взаємозв'язок між особливостями особи його та потерпілого (потерпілих) [3, с. 62]; 2) наявністю і характером зв'язків та відносин між потерпілим і злочинцем, які впливають на мету, мотив, час, способи вчинення та приховування злочину [4, с. 37].

Розглядаючи таку обставину характеристики потерпілого як наявність і характер зв'язків і відносин між потерпілим і злочинцем, які впливають на мету, мотив, час, способи вчинення та приховування злочину необхідно зазначити таке: 1) особа потерпілого (потерпілих) визначається масштабом терористичної операції [6, с. 224]; 2) при зазначених вище обставин, кореляційна залежність між особою злочинця-терориста і особою потерпілого є відносною, стосовно особливостей планування та

організації розслідування терористичного акту по «гарячих слідах», висунання загальних версій, а також проведення першочергових гласних та негласних слідчих дій; 3) при розгляді саме цієї обставини простежується сутність і природа тероризму як соціального явища (з точки розуміння як суспільно небезпечного діяння – злочину), що ставить перед собою єдину мету – відродити, а в подальшому (в деяких випадках) і підтримувати страх, жах у широких соціальних верствах населення.

При цьому потерпілими є не тільки особи, «яким злочинцем завдано моральну, фізичну або майнову шкоду» [7, с. 104], але опосередковано і необмежене, невизначене коло осіб, які зазнають і відчувають обмеження, труднощі, страждання від такого злочину.

Такого роду страждання тягнуть за собою появу в суспільстві паніки, масового психозу, соціальної агресії щодо терористичних груп (організацій) або представників конкретних народів, які беруть участь у вчиненні такого роду злочинів.

У конкретних громадян з'являються і стабільно довго підтримуються після вчинення терористичного акта різного роду манії, фобії: боязнь знаходження в замкнутому просторі, боязнь вчинення залізничних переїздів та авіаційних перельотів.

Крім цього, з'являються і загострюються невдоволення громадян щодо обставин та питань, на які звертали свою увагу терористи в своїх вимогах. Зазначені невдоволення мають, як правило, діаметральні сторони – від засудження органів

державної влади за нерішуче, повільне вирішення конфліктного питання до висловлювання здивування, протестної поведінки за вирішення питання жорсткими заходами аж до застосування силових методів.

Є доцільним розглянути психологічну природу таких явищ як страх, жах, паніка, агресія. Вони є внутрішнім змістом сутності терору в самому широкому сенсі цього слова і в цілому впливають на поведінку соціуму (або його частини) за допомогою здійснення тиску на прийняття та \ або відмови від прийняття того чи іншого рішення.

Природою і сутністю тероризму є досягнення і підтримка як можна у більшій кількості людей стану страху для досягнення цілей терору.

Страх є емоцією, що виникає в ситуації загрози біологічному або соціальному існуванню індивіда і направлення на джерело дійсної чи уявної небезпеки.

У залежності від характеру загрози інтенсивність і специфіка переживання, страху варіюється в діапазоні побоювання, боязні, переляку, жаху. У випадку, коли страх досягає сили афекту у формі панічного страху, жаху, він здатний нав'язати стереотипи поведінки у формі втечі, заціпеніння, захисної агресії [1, с. 398].

Особливо слід звернути увагу на те, що сформовані реакції страху носять відносно стійкий характер і вони здатні зберігатися і відтворюватися навіть при розумінні людиною їх безглуздість.

Тому, виховання стійкості до страху, зазвичай, спрямоване не на рятування від нього, а на вироблення вміння володіти собою при виникненні страху [1, с. 357].

Розглядаючи крайній діапазон страху і максимальну силу афекту у формі жаху необхідно відзначити, що останній має кілька трактувань, сутність яких зводиться до такого: 1. Почуття сильного страху, що доходить до пригніченості, заціпеніння; 2. Крайнє здивування, обурення, розлад, викликане чимось; 3. Трагічність, безвихідність; 4. Оцінка будь-якої ситуації, чийсь дії, які викликають важкий, болісний стан, що є дуже поганим, кепським, неприємним.

Наслідком емоційних переживань у формі страху і жаху є паніка.

Паніка – це деструктивна поведінка великої групи людей, що характеризується взаємним емоційним зараженням, стихійністю і єдиноюспрямованістю дії.

З психологічної точки зору паніка, по-перше веде до деструкції і руйнування організованої групи, або збирає людей у велику неорганізовану масу, по-друге, викликає дезадаптацію і некритичну поведінку людей, знижуючи рівень їх безпеки [1, с. 383].

Виходячи із сутності та видів паніки слід зазначити, що для потерпілих, тобто, осіб безпосередньо постраждалих від терористичного акту характерна так звана афективна паніка.

Зазначений вид паніки утворюють такі фактори як: 1) ситуація, що здатна впливати на емоційну сферу індивіда, яка сама класифікується на: а) катастрофічну, тобто терористичний акт уже реально здійснений і спостерігається його наслідки у вигляді жертв, нанесення шкоди здоров'ю і майновим інтересам громадян; б) лжекатастрофічну, коли ситуація не має реальної загрозливої перспективи і виникає у свідомості людей на основі чуток, домислів

і дії уяви; 2) внутрішній психологічний стан особи, що сприймає ситуацію вчинення терористичного акту, яке обумовлене станом розгубленості, страху, тривоги, жаху та створює сприятливий ґрунт для появи деструктивних панічних реакцій; 3) наявність значної кількості людей, взаємозаражуючих і емоційно впливаючих один на одного.

Поведінкова паніка виникає не серед потерпілих від терористичного акту, а серед населення або його окремих груп.

Це вже не емоційний спалах, а осмислені й насичені переживаннями тривогами, страхами, розгубленістю, поспішні рішення та дії. На відміну від афективної паніки вона виникає не тільки під впливом погрози, але й через тривалі переживання, побоювання, накопиченням тривоги, невизначеності, очікуванням гіршого з накопиченням «психологічного пального» і спрацьовуванням «реле», певного «психологічного каталізатора».

У неорганізованих групах людей (натовп) такий вид паніки визначається такими ознаками:

- неадекватністю сприйняття кризової ситуації людьми;
- наявністю у людей стану тривоги, страху;
- попередньою кризовою ситуацією або супутніми їй різними факторами;
- силою поведінкової контагіозності;
- неузгодженістю і розвалом спільних дій.

Поведінкова паніка, виникнувши не відразу, потім, як лавина, розвивається по наростаючій і припиняється поступово. Тривалість поведінкової паніки – від декількох годин до декількох років. Інтенсивність панічного стану залежить від оцінки ступеня небезпеки, її реальності, ймовірності і обстановки.

Існує два основних моменти, що визначають виникнення паніки. Перший момент пов'язаний головним чином з раптовістю появи загрози для життя, здоров'я, безпеки, наприклад, при вибуху, аварії, пожежі. Другий момент можна пов'язати з накопиченням відповідного «психологічного пального» і спрацьовуванням «реле» певного психічного каталізатора. Тривалі переживання, побоювання, накопичення тривоги, невизначеність ситуації, передбачувані небезпеки, негарazzi – все це створює сприятливий фон для виникнення паніки, а каталізатором може бути все що завгодно.

Механізм розвитку бурхливої динамічної паніки можна представити як усвідомлюваний, частково усвідомлюваний чи неусвідомлюваний ланцюг: - включення «пускового сигналу» (спалах, гучний звук, обвал приміщення, землетрус), - відтворення образу небезпеки; - активізація захисної системи організму на різних рівнях свідомості; - інстинктивне реагування і наступне за цим панічна поведінка.

Виникнення і розвиток паніки в більшості випадків пов'язаний з дією шокуючого стимулу, що відразу відрізняється чимось явно незвичайним. Для того щоб привести до справжньої паніки, що діє на людей, стимул повинен бути: або досить інтенсивним, або повторюваним (наприклад, вибух, сирена, автомобільний клаксон, серія гудків і т.п., він повинен привертати до себе увагу, викликати емоційний стан часом неусвідомленого, тваринного страху.

Етапи панічної реакції: Перший етап реакції на такий стимул, як правило, різкий переляк, потрясіння, відчуття сильної несподіванки, шоку і одночасно сприйняття ситуації як кризової, критичної, загрозливої і навіть безвихідної. Другий етап – замішання, в яке переходить потрясіння, а також пов'язані з ним хаотичні індивідуальні, часто абсолютно безладні намагання якось зрозуміти, проінтерпретувати подію, що відбулася в межах колишнього, звичайного особистого досвіду або ж шляхом гарячкового пригадування аналогічних ситуацій з відомого людині чужого, як би запозиченого їм, досвіду. З цим пов'язане гостре почуття реальної загрози. Коли необхідність швидкої інтерпретації ситуації стає особливо актуальною і вимагає негайних дій. Саме це відчуття гостроти заважає логічному осмисленню того, що відбувається і викликає новий страх. Спочатку цей страх супроводжується криком, плачем, руховою ажитацією. Якщо такий страх не буде пригнічений, то розвивається наступна стадія. Третій етап – посилення інтенсивності страху за відомими психологічними механізмами циркулярної реакції. Тоді страх одних людей відбивається іншими, що, в свою чергу, ще більше посилює страх перших. Посилюючийся страх стрімко знижує впевненість у колективній здатності протистояти критичній ситуації і створює у більшості неясне відчуття приреченості. Завершується все це неадекватними діями, які зазвичай представляються людям, охопленими панікою, рятівними. Хоча на ділі вони можуть зовсім не вести до порятунку: це етап «хапання за соломинку», в результаті все одно обертаються панічною втечею (зрозуміло, за винятком тих випадків, коли бігти людям просто нікуди). Тоді може виникати агресивна поведінка: відомо, наскільки небезпечний буває звір, загнаний у кут, навіть якщо він звичайно тікає від небезпеки. Четвертий етап – масова втеча. Паніка, саме як особливий варіант масової поведінки, реально стає помітною, проявляючись у спостережуваних феноменах – перш за все, в масовій втечі. Безоглядна втеча – як правило, апофеоз паніки. Раніше чи пізніше, саме втеча стає природним наслідком будь-якої паніки. Прагнення сховатися від насувається страху (жаху) – природна реакція. П'ятий етап – завершення паніки. Зовні паніка закінчується в міру

припинення окремими людьми втечі. Або вони це роблять через утому, або, починаючи усвідомлювати безглуздість втечі і повертаючись до здорового глузду. Звичайні сліdstва паніки – або втома і заціпеніння, або стан крайньої тривожності, збудливості і готовності до агресивних дій [2, с. 157].

Реакцією на стани переживання, викликані об'єктивно непереборними (або суб'єктивно сприймаються як такі) труднощами, тобто фрустрацією [8, с. 84], є внутрішня і зовнішня стихійна агресивність.

Стан фрустрації виникає як реакція на терор взагалі і терористичний акт конкретно, який перериває спокійне, налагоджене життя громадян. Людина, стикаючись з терором безпосередньо або відчуваючи його вплив опосередковано, відчуває психічні стани, які характеризуються відчуттям суб'єктивної нездоланності раптово виниклих перешкод на шляху течії його життя, близьких йому людей або оточуючих.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандурка А.М. Юридическая психология: терминологический словарь. – Х., 2005. – 432с.
2. Бордик И.В. Экстренная психологическая помощь пострадавшим в чрезвычайных ситуациях. Книга первая, часть первая. 4-е изд., перераб. и доп., с цветными фотоиллюстрациями. – Москва, 2009. – 238 с.
3. Громов В., Лаговьер Н. Искусство расследования преступлений. – М., 1930. – С. 14, 62.
4. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений. Под ред. В.К. Лисиченко. – К. Выща школа. Головное изд-во, 1988. – С. 37.
5. Коновалова В.О. Терроризм: проблеми методики розслідування злочинів. Вісник Академії правових наук України. – №2 (33). – №3 (34). – Х., 2003. – С. 729.
6. Коновалова В.Е. Терроризм: криміналістическая характеристика преступлений // Проблеми відповідальності за злочини проти громадської безпеки за новим кримінальним кодексом України. Матеріали міжнародного науково-практичного семінару 1-2 жовтня 2002 року. – Х. – С. 223-224.
7. Кримінально процесуальний кодекс України. – Х.: «Одиссей», 2011. – 232с.
8. Левитов Н.Д. Фрустрация – один из видов психических состояний. // Вопросы психологии. – 1967. – №6. – С. 120.